

УДК 72:711.459.6

Л. Г. Василенко*кандидат архітектури, доцент**Київського національного університету будівництва та архітектури***А. С. Шевельова***аспірантка кафедри містобудування**Київського національного університету будівництва та архітектури*

ІСТОРИЧНІ ВІЙСЬКОВІ ТАБОРИ АНТИЧНОГО ПЕРІОДУ

Анотація: розглядається історичний процес виникнення військових таборів та укріплень, їх первісні схеми планування та функціонального зонування.

Ключові слова: військовий табір, каструм, оборонні та захисні споруди, фортеці, військові територіальні об'єкти, архітектурно-планувальна структура, функціональне зонування.

Постановка проблеми. Історія архітектури та містобудування подає чимало прикладів виникнення та формування військових таборів та поселень, які отримали розповсюдження та розвиток в європейських країнах і в Україні, на різних історичних етапах.

Формування військових таборів та військових територіальних поселень є темою багатьох наукових досліджень закордонних та вітчизняних вчених [2, 9, 11, 12]. З плином часу переглядаються історичні і наукові факти. Фахівці знов звертаються до зазначеної теми, а це свідчить про незгасаючий інтерес до даного архітектурно-містобудівного феномену. За визначенням істориків військові табори та архітектура захисних споруд заклали підґрунтя у формуванні багатьох історичних міст [3].

Мета статті. Усвідомити появу історичних військових територіальних об'єктів, а саме військових таборів античного періоду.

Стан дослідження. В полі зору вчених, істориків зазначена тема знаходилась вже давно і вивчалася від суто об'єктних, архітектурно-конструктивних, реставраційно-оновлювальних до планувальних та містобудівних. Це знайшло відображення в значній кількості наукових робіт, публікаціях та історичних довідках. Серед дослідження історичних військових таборів, фортець та поселень роботи таких українських науковців: *Вечерський В. В., Моця О. П., Пірко В. О., Пламеницька О. А., Ричков П. А., Тимофієнко В. І.*, а також закордонних вчених: *Віолле-ле-Дюк Ежен, Дункан Кембел, Філдс Нік, Бріс Мартін Гільберт* .

Основний матеріал статті. На різних етапах розвитку людства видатні архітектори та інженери, досліджуючи військову справу, займалися проектуванням і побудовою захисних споруд, постійних та тимчасових військових таборів. В античний період в галузі військового проектування працювали: *Денократ з Македонії, Арістобул з Касандрії, Аполлотор з Дамаска.* В цей процес залучалися і державні правителі. Діяльність Олександра III (356 до н. е. – 323 до н. е.), царя Македонії, мала значний вплив на політичне та культурне життя. Військова архітектура також отримала розвиток і тому були залучені кращі теоретики та практики архітектури [5-6].

Елліністичний період (323 до н. е. – 30 до н. е.) характеризувався широким поширенням військової архітектури та створенням нової наукової галузі – поліоркетіки. В той час багато архітекторів ставали фахівцями військової та оборонної інженерії [4]. Античні автори залишили значну кількість творів з поліоркетіки, а також інструкцій з виготовлення різних механізмів і їх застосування при облозі міст та фортець. *Поліоркетика – мистецтво облоги міст, галузь військової діяльності в античний період.* [1].

Історичним прикладом захисту територій були грецькі міста-поліси в яких використовувались нові технічні і військові досягнення. Система математичних пропорцій в проектуванні ґрунтувалась на застосуванні модуля і була адаптована до військової справи [6].

Основний розвиток військова архітектура та будівництво набули в період Римської імперії. З розширенням кордонів імперії, виникла необхідність у створенні більш захищених укріплень. Військові оборонні об'єкти залежно від місцевих умов і зовнішніх загроз розташовувались в ключових стратегічних точках, переважно, на околицях [8].

Еволюція регулярного планування відобразилася на формуванні військових таборів – кастрів. Він був добре укріплений, місце для його розташування вибирали на південному схилі пагорба. Історичний матеріал дає нам можливість ознайомитися з планувальними та функціональними схемами римського кастріву. *Кастрів – військовий табір, найбільш розповсюджений тип римського військового поселення в період античності.* (рис. 1).

Табір являв собою квадрат, пізніше прямокутник, довжина якого була на одну третину довшою за ширину. Кастрів мав регулярне планування вулиць та чітке функціональне зонування, яке розділялось на житлову та громадську зони. Насамперед намічалось місце преторія чи форум – площа для нарад. *Преторій або преторіумом (лат. Praetorium) - намет полководця і місце під нього в таборі римської армії. Ф́орум (лат. Forum) — базарний майдан, площа в містах Стародавнього Риму, на якій відбувалися загальні народні збори.* Вони розміщувались в центрі на перетині двох головних вулиць. Це квадратна площа,

сторона якої дорівнювала 50 метрам. В середині квадрату розташовувалися намети командувача, жертovníки, трибуна для звернення до воїнів [11].

Основа планувальної схеми – головна вулиця шириною 25 метрів, яку перетинала інша, шириною 12 метрів. Вулиці закінчувалися воротами та вежами, на яких були змонтовані балісти і катапульти [11].

Намети легіонерів розташовувалися правильними рядами. Кожна центурія займала десять наметів. *Центурія* (лат. *centuria*, від *centum* – сто) – одиниця майново-вікової класифікації громадян у *Стародавньому Римі*, на основі якої комплектувалося римське військо.

Маніпула – займала двадцять наметів. Площа наметів від 2,5 до 7 кв. м. У них жили декурії по 6-10 осіб у кожному *Маніпула* (від лат. *manipula* – жменя,) – базовий тактичний підрозділ *легіону*. Чисельність маніпул не була фіксованою, і становила 60-120 чоловік. *Декурія* (від лат. *deset* – десять) – спочатку

найменше відділення *фаланги римської армії* у десять чоловік. (рис. 1).

Каструм був захищений широким і глибоким ровом і земляним валом висотою 6 метрів, відстань між валами і наметами легіонерів досягала 50 м, щоб запобігти підпалам і зберегти намети від ворогів. Також навколо військового табору влаштовувалась смуга перешкод, яка складалась із декількох ліній захисту валів і загороджень у вигляді загострених сплетених дерев'яних кілків, що створювало значні перешкоди. Система оборонних заходів та планувальні схеми військових таборів були теоретично обґрунтовані, про що свідчить праця М. Вітрувія «Десять книг про архітектуру» [11].

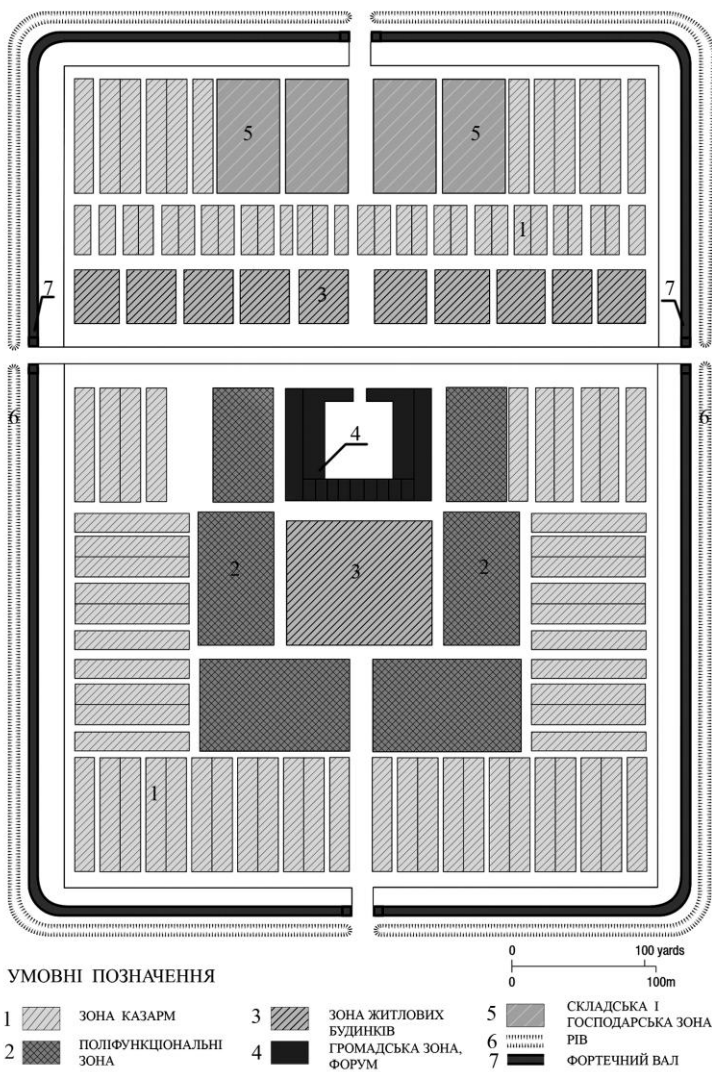


Рис. 1. Функціональне зонування каструму.

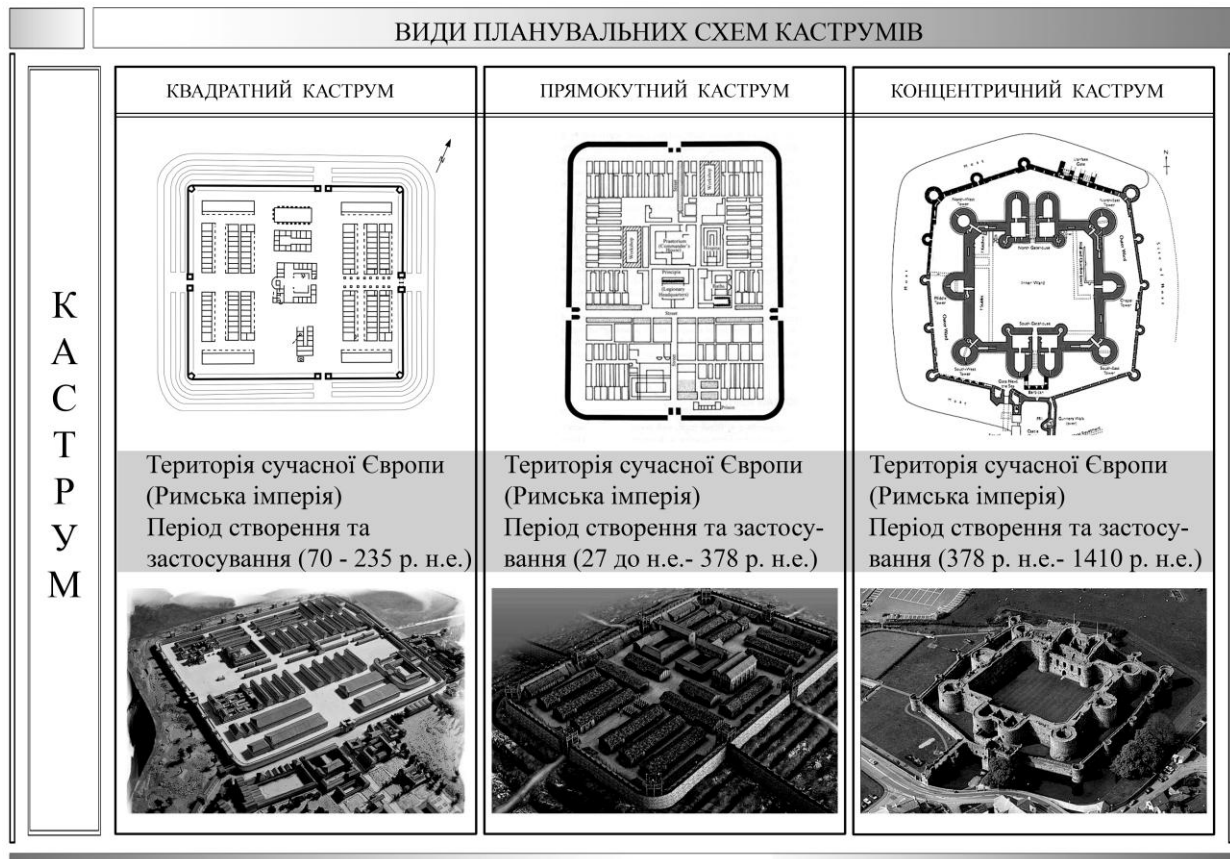


Рис. 2. Приклади планувальних схем каstrуму.

Археологічні залишки римських укріплених каstrумів дають змогу проаналізувати розвиток їх форми, архітектурно-планувальної структури та оборонних засобів [5].

Захисні споруди та фортеці уздовж північного кордону Римської імперії з німецькими країнами, виходячи з особливостей плану, носили характер укріплених військових таборів трьох ступенів (castra, castella і turres або burgi). *Бург* (нім. *Burg* – фортеця) – німецька основа для позначення міста, яка часто зустрічається у географічних назвах на території Німеччини, Австрії, Росії, а також Великої Британії, США та Франції [13].

Спочатку квадратні в плані, римські табори (castra), починаючи з епохи імператора Адріана (117 н.е. – 138 н.е.) і особливо після нього, стали змінюватися, набуваючи прямокутного плану із закругленими кутами. Часто зустрічаються римські військові табори трикутної та круглої форми – це зумовлено природно-кліматичними факторами, а особливо рельєфом місцевості [11]. Також, трансформація форми пов'язана з її удосконаленням та ускладненням. З розвитком артилерійської зброї змінилася тактика ведення бою, виникла необхідність створення укріплених кріпосних оборонних споруд.

Відбулася своєрідна трансформація мобільних античних таборів (каструмів) в стаціонарні фортеці. *Фортеця – укріплена фортифікаційна споруда з міцними капітальними спорудами, постійним гарнізоном та запасом озброєння. Призначена для протидії довготривалій облозі та перебуванні у круговій обороні.*

Найбільший розвиток фортифікація набула на території європейських держав в період Середньовіччя та Відродження.

Важливим для дослідження військового вітчизняного будівництва є оборонна архітектура на території України. Аналіз історичних етапів виникнення військових таборів та захисних споруд розкриє вплив закордонного досвіду.

Починаючи з першого століття н. е. під вплив Римської імперії потрапляють давньогрецькі міста Північного Причорномор'я. Римські гарнізони були розміщені у причорноморських містах, зокрема у Тірі, Ольвії та Херсонесі. Північний кордон Римської імперії у Причорномор'ї проходить по Дунаю, однак на лівому березі Дунаю - на території сучасної України – зводиться каструм Аліобрикс, який стає також однією з баз Мезійського флоту Римської імперії та входить до складу провінцій Нижня Мезія та Мала Скіфія. Аліобрикс (лат. Alibrix) – римська фортеця, яка була розташована неподалік від нинішнього села Орлівка Ренійського району Одеської області. На правому березі Дунаю, переправу прикривав каструм Новіодун (Noviodunum), який також був базою флоту Римської імперії [9].

Так, на території Причорномор'я збереглися перші елементи військових поселень, що стало основою і значним кроком в бік розвитку місцевого містобудування. Внаслідок зовнішнього втручання виникла традиція формування планувальних структур поселень на території України [9].

Висновки. Дослідження військових таборів античного періоду сприяє виявленню закономірностей розвитку та трансформації оборонних споруд та військової архітектури. Тому існує необхідність подальшого дослідження даного предмету на різних історичних етапах. Наступною темою вивчення є більш детальний аналіз фортифікаційних споруд в епоху Середньовіччя та Ренесансу. Історичний та порівняльний аналіз є підґрунтям для визначення подальшої можливості модернізації та шляху розвитку сучасних вітчизняних військових містечок.

Список літератури:

1. Аполлодор. «Полиоркетика». / Пер. М. Н. Страхова. // Греческие полиоркетики. Вегеций. (Серия «Античная библиотека». Раздел «Античная история»). СПб., Алетейя, 1996. 352 стр. С. 29-66.

2. Вечерський В. В. Фортеці й замки України / В. В. Вечерський; наук. – дослід. ін.-т пам'яткоохорон. досліджень. – К., 2011. – 664 с.
3. Кузицин И. Л. История Древнего Рима / В. И. Кузицин, И. Л. Маяк, И. А. Гвоздева и др.; Под ред. В.И. Кузицина.— 4-е изд., перераб. и доп.— М.: Высш. шк., 2002.— 383 с.
4. Марк Витрувий Поллион. Десять книг об архитектуре. — М., 1936
5. Пиотровский М. Б. Война как археологический источник // Военная археология. Оружие и военное дело в исторической и социальной перспективе. СПб., 1998, 5с.
6. Сильнов А. В. Греческая военная архитектура эллинистической эпохи // Доклады 61-й научной конференции профессоров, преподавателей, научных работников, инженеров и аспирантов университета. Часть II, СПбГАСУ, СПб. 2004, 66 с.
7. Сильнов А. В. Теоретические основы древнегреческой военной архитектуры // Доклады 63-й научной конференции профессоров, преподавателей, научных работников, инженеров и аспирантов университета. Часть III, СПбГАСУ, 2006, С. 127.
8. Суздальский, Юрий Павлович. На семи холмах. Очерки культуры Древнего Рима / Юрий Павлович Суздальский, Б.П. Селецкий, Михаил Юрьевич Герман . – 2-е изд. – Москва: Просвещение, 1965. – 399 с.
9. Тимофієнко В. І. Роль фортець в заснуванні та розвитку міст на півдні України. – УНКІ, 1984. – 74 с.
10. Duncan B. Campbell. Ancient Siege Warfare. Persians, Greeks, Carthaginians and Romans 546 – 146 B.C. // Oxford, 2004, p. 61.
11. Duncan B. Campbell. Roman Auxiliary Forts 27 BC-AD 378 (Fortress) // Osprey Publishing, 2009, p. 64.
12. Fields Nic. Ancient Greek Fortifications 500-300 BC (Fortress) // Osprey Publishing, p. 64.
13. Fields Nic. Rome's Northern Frontier AD 70-235: Beyond Hadrian's Wall (Fortress) // Osprey Publishing, 2005, p. 68.

Аннотация

В статье затронуты исторические аспекты возникновения военных лагерей в античный период в Европе и в Украине. Рассмотрены их первоначальные планировочные схемы и функциональное зонирование.

Ключевые слова: военный лагерь, каструм, оборонительные и защитные сооружения, крепости, военные территориальные объекты, архитектурно-планировочная структура, функциональное зонирование.

Annotation

Considered the historical process of military camps and fortifications, their initial planning and zoning schemes.

Keywords: Military camp, castra, defense and fortification, castles, military territorial objects, architectural and planning structure, functional zoning.